

KOLGA-JAANI RAHVARÕIVAD

Tiina Jürgen, Viljandi Muuseumi
etnograafiakogu kuraator

Ajaloolise Viljandimaa endisaegne Kolga-Jaani kihelkond kuulus maakonna põhjakihelkondade hulka, asudes Põltsamaa, Pilistvere, Suure-Jaani ja Viljandi kihelkonna vahel. Kaguosas oli sel ühist piiri Tartumaa Kursi ja Rannu kihelkonnaga.

Kolga-Jaani kujunes Nurmekunde ja Mõhu muinasmaakonna lõunaosast. Esimest korda on seda kirjalikes allikates mainitud 1559. aastal Kõrve (*Corper*) nime all. Iseseivaks koguduseks sai varem Põltsamaa komtuurkonda kuulunud ja sealse abikogudusena tegutsenud Kolga-Jaani 1639. aastal. 19. sajandi algupoolel kuulus kihelkonda 5 valda: Soosaare, Võisiku, Paenaste ja Susivere ning Kolga-Jaani, mis oli kirikuvald. Kolga-Jaani kirikumõis oli omal ajal üks suuremaid Eestis. Enamik sellest jäi kümmekond kilomeetrit kirikust eemale ja oli Kirikuvalla nime all jaotatud ligi 40 rendikohaks.

19. sajandi Viljandimaal (*Kreis Fellin*) asunud kihelkonna enamik jääb ka praegu Viljandimaale. Vaid kihelkonna põhjatipus asuva Võisiku mõisa ümbrus kuulub Põltsamaa valda, mis on osa tänapäeva Jõgevamaast.

Etnograafiliselt kuulus Kolga-Jaani kihelkond koos Kõpu, Suure-Jaani, Pilistvere ja Põltsamaa kihelkonnaga Põhja-Viljandimaa ehk Põhja-Sakala rühma. Nagu ülejäänud Põhja-Viljandimaal, kodunesid ka siin juba 19. sajandi I poolel naiste potisinised seesidega kampsunid, ostetud materjalist värvilised põlled ja meeste potisinised lippidega vatid ning täislakaga põlvpüksid. Kolga-Jaani kuulus Viljandimaal ka *sabaga tanu* e. *linuka* kandmise piirkonda. Haruldast peakatet kandsid viimati pruudid ja sellest on tingitud nimetus *pruudilinuk*. Erilist tähelepanu väärivad Kolga-Jaani hästi laiad, geomeetrilise ornamendi ja iseseisva äärekirjaga kirivööd ning laiad mahamurtud ja rikkalikult pilutatud särgikraed. Kihelkondlikuks eripäraks olid siin eriliselt uhked tanud – ratastanud (vt TAHVEL I).

1918. aastal kirjutatakse, et *100 aastat tagasi elas Kolga-Jaanis kuulus iludus. Kuid kui teda mälestataks, ei räägitaks mitte ta juukste ja kasvu ilust, ta näo õrnusest, nagu meie teeksime, vaid sosistatakse aukartuses, kuidas ta kodaratega rahad vastu sõlge rökkasid, kui ta läbi kiriku sammus, ja kuidas kümned kirjud siidipaelad ta „kukelaulu-*

sulemoodi tanust“ toredalt lehvisid. Kuid kõige kuulsam oli ta seelik. Sellel oli kaksorda enam kurdusid kui harilikudel seelikutel, ja ta oli nii hirmus raske, et teda ainult „kivireeks“ hüüiti. Aga kivireega tantsides rikkuski noorik omad rinnad ära ja suri tiisikusesse kui oma suure, toreda iluduse ohver (Neggo 1918: 20).

Kolga-Jaanist on pärit Eesti esimene koolitatud etnograaf Helmi Reiman-Neggo, keda on hinnatud kui teadlast, kes oli oma ajast nii ees, et terve 20. sajand on tegelikult tema jälgedes käinud (Õunapuu 2004: 75). Juba Helsingis õppimise ajal 1912. aasta suvel alustas ta Eesti Rahva Muuseumi korjajana Kolga-Jaani kihelkonnast esemete kogumist. Piret Õunapuu kirjutab oma artiklis *Helmi Reiman-Neggo kui etnograaf* tema esimeste kogumisaastate kohta Kolga-Jaanis järgmist: *Korjamispäevikus on 1912. aasta kohta vähe informatsiooni (TAp 81). Põhiliselt on üles loetletud paigad, kus koguja käinud, kommentaarid puuduvad. 1912. aasta suvel on ta kogunud kihelkonna lõuna- ja lääneosas. 1912. aastal käis Helmi Reiman talu-talult läbi nn Kirikuvallas Eesnurga ja Otikäla, Soosaare vallas Vissuvere küla, Võisiku vallas Odiste küla, Viljandi kihelkonda kuuluvas, aga Kolga-Jaani kiriku alla käivas Võidu vallas Leie ja Oiu küla, osaliselt Võisiku vallas Kaavere küla ja umbes kolmandiku Oorgu küla taludest, lisaks neile veel üksikud talud Soosaare vallas...Rohkem teavet on samas päevikus järgmise, 1913. aasta suve kohta. Lisaks käidud kohtade loetelule on kommenteeritud nii muuseumile saadud kui ka saamata jäänud vanavara...Uued kohad, kust esemeid on saadud, on Lätkalu küla ja kirikumõis ning veel mitmed talud.* Kokku laekus selle kahe aastaga ERMi esemekogusse Helmi Reimani kaudu 229 eset (Õunapuu 2004: 52–54).

Viljandi Muuseumi usaldusliikmetest on Kolga-Jaani kihelkonnas aktiivselt kogunud Hilda Raidla (Grauberg). Kogutud tekstiilide laekumisandmetest selgus, et koguti usinasti aastatel 1934–35. Üksikud esemed saabusid muuseumi samal ajal Uue-Võidus kogunud August Miku kaudu, kuid ka sellisel juhul olid kogumisraamatus kirjas andmed eseme valmistamise või kandmise kohta.

Kolga-Jaani eluolu kohta leidub huvitavat materjali ERMi arhiivis, kus korrespondentide saadetud vastuste hulgas on Soosaare vallas elanud Johannes Graubergi ja Aadu Toomessalu põhjalikud ülevaated kodukoha rahvarõivastest. Küsimuslehtede vastused on kirja pandud 1939. aastal (ERM KV 45). Tänuväärne materjal on kasutamist leidnud ka käesolevas artiklis.

Naise ja neiu rõivas (TAHVEL I–II)

Kolga-Jaani naiseülikonda kuulusid 19. sajandi keskel peenest linasest riidest särk, pikitriibuline seelik, põll, kirivöö, ratastanu, õlakate, kampsun, pikk-kuub, kasukas, sukad, kindad ja jalanõudena pastlad või kingad. Kolga-Jaani neiu kandis samasuguseid rõivaid, kuid ilma põlle ja tanuta. Pähe pani ta pidulikul puhul pärja.

Särk (*särk*) õmmeldi Kolga-Jaani kihelkonnas valgest linasest riidest labase pihaosaga (*piht*) ja põikiriidest jämedama takuse alaosa ehk *jät-kuga* (*jak, jatk, alane*). Kolga-Jaanis olid särgialased kootud risttoimes tehnikas ehk nn kilbilisest riidest (ERM 14092). Marie Kanasaar (sünd 1883) Soosaare valla Tagantnurga külast mäletas, et *tema vanaema kandis poolde sääرده ulatuvat linast särki, mille piht oli peenest linasest riidest, kuna jätk – jaku takune riie kilbilisest kangast. Takune alane oli uuena nii kõva, et seisis püsti* (ERM EA 113: 303). Särgi alumiseks servaks jäeti kangaäär, õmblus tehti ette keskele ja sellisel juhul oli seljaosa volditud.

19. sajandil kanti Kolga-Jaanis nagu Pilstveres ja Põltsamaalgi Põhja-Viljandimaale omast särgitüüpi, millele olid iseloomulikud eriti lai mahapööratud krae (12–17 cm), T-kujuline kaelaava, õlalapid ja pikad värvli külge kurrutatud varrukad. Õla otsa sätiti varrukale õlalapi laiusest peened voldid või kurrutati, kaenla alla õmmeldi varruka laiendamiseks kaenlalapid e *kaindlaaluse lapid*. Õlalappidega särgid tehti õlaõmbluseta, st riie murti pooleks ja piki õlajoont õmmeldi peale 2–15 cm laiused riideribad, õlalapid. Marie Kanasaare meenutusel olid tema vanaema särgil *pikad, ligikaudu 5 cm laiused värvliga varrukad, õlal – õlalapid. Kroogitud kaehusel lai (15 cm) mahapööratud krae* (ERM EA 113: 304).

Laija mahamurtud kraega särgid kaunistati rikkalikult. Särgi kraeotsad ehitati põimpiluga. Pilu oli oluline kaunistus valge tikandiga Põhja-Viljandimaa särkidel. Ühekordsele riidele õmmeldud põimpilu asub enamasti 3–4 cm laiuse triibuna ainult kraeotstes. Valge linasega õmmeldud põimpilul moodustub muster tavaliselt kahest augureast. Need loovad sakkidest, väikestest kaksik- või suurtest rombidest koosneva mustri, kusjuures sakid jooksevad pideva reana ja rombid paiknevad tihedalt üksteise kõrval (ERM 13982; Kuigo 1969, 104).

Hilisematel särkidel ümbritseti krae veel sakilise paelaga (*vitselpael*).

Vahel jäeti särgikrae ka tikandita, otstes ilutsesid sellisel juhul tikkpiste rida või nõõpaugupistes aasad. Rinnaesine lõhik (15–18 cm) palistati ühepoolse pilupalistusega. ERMi korrespondent Johannes Grauberg räägib 1939. aastal saadetud küsimuslehe vastuses naistesärkide 29 cm pikkusest rinnalõikest, mille ääres oli tike ja mis pandi kinni reesiga (ERM KV 45: 11). Ka Marie Kanasaar mäletas, et vanaema särgil olnud *sügav rinnalõhandik, mis kinnitati preesi või sõlega: jõukatel – sõlg, kehvikutel – prees* (ERM EA 113: 304).

Särkide õlalappidel ja varrukavärvlitel ilutsesid valge linase niidiga püvisilmpistes tikitud *külakirjad*. Püvisilmpistet kasutati Kolga-Jaani särkide õlalappide ja varrukavärvlite tikandeis mustripistena. Püvisilmkirjas oli peamiselt ühel nurgal seisev lihtne või kombineeritud romb, aga leidus ka tavalisi püvisilmtikandi kujundeid: kolmnurka ja siksakjoont (Linnus 1973, 23). Kasutati veel madalplistetehnikat, millega täideti suured valged mustrimotiivid särkide õlalappidel ja varrukavärvlitel, harvem kraedel. Varrukavärvlite ääres olid sagedaseks ilustuseks *tagid ja sõltused*. Soosaare valla Tagantnurga külast pärit Marie Kanasaare andmeil *kasutati särkide kaunistuseks tikkpisteid ja tagisid (e. nukupead). Viimased õmmeldi värvlitele äärde, kuna krae ääres ja õlalappidel olid tikkpisted* (ERM EA 113: 304). Anna Kukk (sünd 1884) Võisiku valla Kaavri külast teadis jutustada, et *särgi kaunistuseks õmmeldi õlalappidele ja värvlitele nukupead ja tikkpistes paarisread. Sügav rinnalõhandik kinnitati rinna alt nõõbiga* (ERM EA 113: 312).

Kuigi Kolga-Jaani särkide kaunistused olid harilikult valged, on teateid üksikute hilisemate särkide kaunistamisest punase niidiga. I. Manninen mainib ühe Kolga-Jaani korrespondendi teadet, mille järgi särgi õlalappide väljaõmblusi tikiti helepunase niidi ehk nn *maaklõngaga*. Sellist kaunistusviisi esines aga harva (1927, 147). Ka raamatus *Eesti rahvarõivad* leidub märge, et 19. sajandi keskpaiku, eriti aga selle II poolel levis punane maagelõng Põhja-Viljandimaale (Kaarma & Voolmaa 1981, 100). 1959. aastal Kolga-Jaanist etnograafilist teatmateriaali kogunud L. Pass ja T. Saaremäel annavad punaste väljaõmblustega särgi kohta järgmise kirjelduse: *linane valge särk takuse jatkuga, jakuga. Kaelus, krae e. kaeltagune on 2,5 cm lai. Eest särk krae külge kroogitud. Peale õlapealse lapi on õlal veel kroogitud kolmenukeline lapp, mis õmmeldi peale nurgeti, nurge-kolge. Käisesuu ja särk suleti eest lõngast nõõpidega. Kaenla all oli neljakandiline kaindlaaluse lapp. Käis oli õlaõmbluse juurest volditud ja värvli külge käerandme*

kohalt kroogitud. Eest on särk võrdlemisi pikalt lahti. Kaunistuseks on tikkpisted punase või pruuni lõngaga käise värvlil ja kaelusel ääres ja keskpaigas. Meie poolt nähtud särgid – A. Passi surmasärk ja J. Kuke ema särk – erinesid ainult kaunistamiseks kasutatud lõnga värvi poolest (ERM EA 71: 206). Esimest neist särkidest oli kantud Lalsi ja teist Odiste külas. Punase ristpistetikandi levimist Põhja-Viljandimaale märgib ka E. Kuigo, kes kirjutas, et XIX sajandi teise poole jooksul toimus ristpiste üldine võidukäik. Kõigepealt hakkasid ristpisted asendama eesnõela- ja püvisilmpistes tikandeid Lõuna-Tartu- ja Võrumaal, püvisilm- ja madalpisteid Lõuna-Viljandimaal, jõudes sealt kohati Põhja-Viljandimaale (1969, 89).

Viljandimaa põhjapoolsetes kihelkondades, kus armastati lai kraesid, ömmeldi argipäevasärgid sageli kraeta, kuid pidulikul puhul täiendati neid lahtkrae e lahtise kraega (*petus, kaelaranss*). See koosnes alasest, mis Põhja-Viljandimaal valmistati tavaliselt kolmest riideribast, ning kraest. *Petus* oli nagu särgi külge ömmeldud kraegi ääristatud pitsi või piluga, harvem tikandiga. Sageli ääristati krae poest ostetud siksakpaelaga.

Särkide kandmise kohta märgib ERMi korrespondent Johannes Grauberg 1939. aastal, et *suvel käidi igalpool särgi väel, vöö peal, talvel kirikusse minnes pandi 2 särki selga* (ERM KV 45: 11).

Seelik (*körtsik*). 18. sajandi algul levisid ka Kolga-Jaanis moerõivastuse eeskujul ühevärvilised värvli külge tihedatesse voltidesse seatud kaharad seelikud, mis sajandi keskpaigast peale muutusid triibuseelikuteks. Pikitriibulised seelikud said Põhja-Viljandimaal üldiseks 19. sajandi I veerandi jooksul. *Körtsikud* tehti ühest sirgest pikilaiast, nii jäid need pikitriibulisteks. Kangas seati värvli külge tihedatesse voltidesse, värvel kinnitati vasakul küljel haagiga. *Mida laiem, seda ilusam, öeldi Kolga-Jaanis* seeliku kohta. Ei olnud haruldus, kui seeliku õmblemiseks tarvitati 5–6 küünart riidet (Manninen 1927, 266). Ühe Kolga-Jaani teate järgi „riinuliinud“ *olevat pantud ultusesse, siis ajanud körtsiku alt kohevile* (ERM KV 45: 43). *Körtsik* tehti eri teadete järgi üsna pikk, see ulatunud maani. Alla äärde sissepoole ömmeldi 10–15 cm laiune valge linane *toot*.

Kolga-Jaani triibuseelikud kooti poolvillased koeripspindsed ning neil olid ülekaalus sinised, rohelised ja punased toonid. *Igaüks tegi veidi erinevate triipudega, kuigi põhiline muster oli sama. Pühapäeviti kanti*

3–7 seelikut korruga. Ka muidu pidi vähemalt 2 seelikut seljas olema, pealmine villane, alumine poolvillane. Ka takuseid värvilisi alusseelikuid kanti (ERM EA 71: 208). Kui Jüri Kuk (sünd 1887) Odifestest Kukemiku talust oli 14 aastat vana, käinud ta oma noorema vennaga Rõikal Pussi Juulil kosjas. Nad avaldanud imetust, miks tütarlaps nii paks on. Juuli oli teinud asja näitlikult selgeks, keerates üksteise järel üles 7 seeliku ääred (samas: 209).

Kolga-Jaani korrespondent Johannes Grauberg on 1939. aastal kirjutanud ERMi küsimuslehele vastates seelikute kohta järgmist: *Mitut tüüpi kõrtsikuid ei olnud, olid ainult värvilt teine. Hiljem triibulised, kuid vanasti ollid valged...Triipude värv ja laius oli vahelduv, kuidas kellegile meeldis, kuid punast oli kõige rohkem. Pikatriibulised seelikud olid juba vanast ajast, kadusid ära umb. 50. a. tagasi, siis kooti lühikest aega põiktriibulisi, siis hakati kuduma ristilisi ning õige varsti tulid ühevärvilised...Leinaajaks olid musta põhjaga ning võis ka hariliku kõrtsikuga matuselle minna. Seelik oli 3–4 küünart lai ja ulatus kuni maani. Vanal ajal kui ollid valged kõrtsikud, ollid alt äärest karraga ilustatud (ERM KV 45: 17–19).*

Viljandi Muuseumis säilitatakse üht omapärast seelikuriide tükki (VM 1435/E 310), mille tumehallil põhjal on punased, mustad ja lillad triibud. Riidetükk on kootud koeripstehnikas ja selle linane lõim on värvitud pruuniks. Ilmselt on tegemist leinaseelikuga. Riie on kootud Võisiku vallas ja saamise ajal 1936. aastal nimetati seeliku vanuseks umbes 100 aastat.

19. sajandi keskpaigast alates levisid kogu Viljandimaal nooremate naiste hulgas läbivillased ruudulised seelikud, milles domineeris punane värv.

Põll. Kolga-Jaani naiste vanematest, paikkondlikke traditsioone kajastavatest linastest põlledest on vähe teada, sest ka siin nagu Pilstveres ja Põltsamaalgi kandsid jõukamad abielunaised juba 18. sajandil ja 19. sajandi algupoolel peorõivastega mitmesugusest värvilisest ostetud materjalist (poevillasest, puuvillasest või isegi siidist) põllesid, mis 19. sajandi II poolel levisid laiemalt (Kaarma & Voolmaa 1981, 102). Viljandi Muuseumi tekstiilikogus ei säilitata ühtegi Kolga-Jaani linast põlle, küll on aga üks linane helepunase-valge narmaskaunistusega põll hoiul ERMis (ERM 4424). Vanemate põlledede kohta napib andmeid ka kirjalikes allikates. H. Linnus märgib üldistavalt, et Sakala ala põhja-

poolseid põlli ilustati pilu, pilunarmaste, tikandi ja niplispitsiga. Kolga-Jaani teate järgi ei valmistanud niplispitsi igaüks, pitsikudujaid leidunud üldiselt vähe (1973, 24). Samuti on teateid valge põlle alase kaunistamisest punase lõngaga: *valge põll oli ka kirjatud, alt äärest ja kahelt poolt külgedelt oli see kirjatud punase lõngaga* (ERM EA 71: 211).

19. sajandi keskpaiku levisid Põhja-Eesti eeskujul ka Kolga-Jaanis värviliste villaste lõngadega tikitud ja meie rahvatraditsioonidele võõrad õhukesest marlitaolisest poeriidest *klaarpõlled*. Neile tikiti värviliste villaste lõngadega madal- ja varspistes suured lillemotiivid. Selliseid põlli said mõisateenijad proualt kingituseks, neid osteti ka linnast või tehti kodus ise võõraste eeskujude järgi.

Kolga-Jaani kihelkonda esindavad Viljandi Muuseumi E-kogus üks tumesinine villane poeriidest põll (VM 1386/E 345) ja teine valgest puuvillasest riidest põll (VM 1261/E 326).

Vöö. Kolga-Jaani naised kandsid kirivöösid, mille kiri moodustus piki vööd jooksvatest värvilistest villastest lõngadest ja katmata jäänud linasest põhjast. Juuli Tillu Lalsi külast rääkis 1959. aastal ERMi teatmehmaterjali kogujatele, et tal on säilinud lai kirivöö linase lõime ja villase koega punasest, sinisest ja rohelisest lõngast. Vöö laiuseks nimetas ta 7 cm ja pikkuseks 2,5 m (ERM EA 71: 209). Tõepoolest, Kolga-Jaani vanemad kirivööd on nagu Põltsamaalgi hästi laiad – keskmiselt 8 cm, kuid nende laius võis ulatuda isegi kuni 15 cm. Erinevalt mujal kantavatest vöödest on nende äärekiri arenenud iseseisvaks kirjaks, mis tihti on niisama lai kui kogu vöö mõnes teises kihelkonnas.

Vööde laius, värvus ja ornament on omavahel tihedalt seotud. E. Astel märgib Eesti kõige laiemate kirivööde levikualana kolme kihelkonda: Põltsamaa (laius keskmiselt 5–9 cm), Kolga-Jaani (5–10 cm) ja Häädemeeste (6–11 cm) (1998, 97). Viljandi Muuseumis säilitatavate kirivööde laius jääb 2,2–9 cm vahele. 11 vööst kuuel on laiust 5 või 6 cm ja ainult ühel Vöisiku vallast saadul 9 cm. Korrespondent Johannes Grauberg Kolga-Jaanist kirjutab vööde kohta: *ollid kitsamad, laiemad ja läksid lahku kirjadest. Kiri oli ilusam paremal pool. Varem olid sarnatsed, kuna uuema aja vööd ollid kilbilised* (ERM KV 45). Üks Kolga-Jaani teade nimetab, et vööel kantud alt kitsenevat taskut, mis olnud vahel väga rikkalikult kirjatud (ERM EA 71:209).

Vööd hakati kandma juba 10aastaselt, mähiti 2-3 korda ümber keha ja otsad pisteti vöökordade vahele. Pulmakombestikus on vöödel väga

oluline roll. Soosaare küla Krassi talust Helmi Reimani saadud üle 100 aasta vanuse vöö kohta on kogumisraamatus kirjas: *Oli peiupoistel vöö, pihtvöö, kui need pruuti ära tooma läksid. Vöö küljes rippus mõök, millega peiupoisid pruuti mehekodu viies ristid ukse ette lõivad. Niisama sõitsivad nad ümber pulmarongi ja lõivad tagasi maja juurde jõudes mõegaga vastu katuse räästast. Isamees tõstis mõega otsaga sõba pruudi näo eest ära* (Õunapuu 2004, 55). Veel on Kolga-Jaanist teada, et noorik sidus vöö lehma sarvi, lamma kaela ja muudele tähtsamatele tööriistadele. *Kirstu vedajate hobuste lookade külge seoti vöö. Veimekimpude ümber oli seotud vöö. Vanal ajal on antud vöö tüdrukule kauba tegemise ajal, hiljem ei antud* (ERM KV 45: 25).

Õlakate (*sõba, linnuke, tekk*). Nagu teistes Põhja-Viljandimaa kihelkondades, oli 19. sajandi I poolel ka Kolga-Jaanis abielunaise pidulikuks õlakatteks must villane *sõba*. See kuulus pidurõivaste juurde ja sellega käidi talvel kirikus. Pärast kasutuselt ärajäämist püsis *sõba* veel pruudirõiva osana. Kolga-Jaanis mäletati, et *kui pruut peigmehe kodu viidi, mässiti ta nägu ja pea sõbaga kinni. See oli linane või mustast villasest riidest ja on praegu rahva hulgast täiesti kadunud, isegi ligemalt seletada ei osata*. Mäletati, et *pruudi ülikonda kuulus veel villane rätik, sõba, millega tema nägu kirikust tulles kaeti* (Manninen 1927, 217). *Vanasti seotud ette linnuke, see olnud pikk, kuni allapoole põlvi, ilustatud, värvilt must, materjal: villane riie, kangalaius. Pärast kaku- tud kirjad ära ja tehti ükskõik mis taheti* (ERM KV 45: 39).

Vanapärase *sõba* kõrval olid 19. sajandi keskpaiku ja II poolel vanatüübilistest õlakatetest kasutusel *palakad*, niihästi linased suvepalakad kui villased talvepalakad e *tekid*. Talvepalakad olid sinise-valge ruudustikuga, murdtoimsest villasest kangast ja palistatud otstega. Suvise õlakattena kanti 19. sajandi keskel ja II poolel Kolga-Jaani kihelkonnas linaseid õlakatteid (*linik, kaal, palakas*). *Palakas* oli reeglina kahe-, *linik* aga ühelaidne. Põhja-Viljandimaa linastele õlakatetele olid iseloomulikud valgest linasest niidist narmad ja pilu.

19. sajandi keskpaigaks omandasid suure populaarsuse ruudukujulised narmasääristusega villased rätid (*suurrätid, suurrätikud*). Neid kooti kodus ise, materjaliks oli villane lõng. Kes ise ei osanud telgedel kududa, laskis teha teistel. 19. sajandi II poole jooksul tõrjusid ruudukujulised villased *suurrätikud* vanad traditsioonilised õlakatted talunaiste rõivastusest lõplikult välja (Kaarma & Voolmaa 1981, 38).

Tanu (*ratastanu, kukesabatanu, kukehändtanu*). Kolga-Jaani kihelkond oli tuntud selle poolest, et seal kandsid abielunaised väga omapärast ja uhket tanutüüpi – ratastanu e kukehändtanu. Helmi Reimani kogutud andmeil valmistati neid poeriidest, tärgetdati ja sopp plisseeriti. Pähe seotud tanul langes sopp kaares tahapoole. Sellel olid pidulikuhul puhul kirjud siidlindid, mis katsid otsaesise, käisid kord sabast üle ja valgusid siis mööda selga alla (Manninen 1927, 72).

Helmi Reiman kirjutas kogumispäevikus Kolga-Jaanist saadud ratastanu (ERM 14110) juurde: *Tanu kanti kas ilma millegita lahtiste juuste pääl (vist kõige vanem viis), või seoti tanu ümber „saba“ mitmesuguseid siidpaelu ja suur kirju siidrätik ümber kogu muu tanu, otsad sõlmiti ees suurteks kõrvadeks* (Õunapuu 2004, 55). Korrespondent Johannes Grauberg Kolga-Jaanist kirjutas, et *naiste peakatted olnud läikivate litritega ilustatud, pael käinud pia pialt lõua alla kinni. Olnud õige suur, saba olnud kukla taga, eesääres olnd rooklõng siis. Oli tehtud linasest riidest alt (äärest) lõualt olli pael läbi, tutt oli keset pealage* (ERM KV 45: 21). Mannineni andmetel oli Kolga-Jaani ratastanu mõnikord väikeste õrnade, punase niidiga õmmeldud kirjadega. Marie Allik (sünd 1887) Kaavere küla Paadesaare talust mäletas oma vanaema meenutusi sellest, et *naiste tanud olid eest ca 7 cm laiuse (4 sõrme laiuse) kõva äärega. Tagant läks tanu teravamaks, rippus poolde selga ja oli kaunistatud siidlindiga. Täpset kuju ei mäleta, tegemist oli kukesabatanuga* (ERM EA 71: 210). Toomessalu Aadu Soosaare vallast kirjutas 1939. aastal, et *tanul ollid taga siidlindid või tanupaelad. Neid olli neli, aga vanasti olnd ainult kaks. Otsad ulatasid alla persse piale. Tanu pael olli kah kämla laiune. Vanad inimesed rõngastanu pole kan'd, neil olnd mütsid ja teist muudi tanud. Niid tanud tanupaeltega ollid noorikutel. Mõni käis aastat kaks-kolm, kauem ei käidud. Rõngastanudel panti tagalt kõverduse pialt. Siidipaeltest tunti noorikuid. Rahva sias hoiti käega tanupaelad kinni, et tuul testele müüda piad ei ajaks* (ERM KV 45: 251).

Ratastanu pandi pähe ainult pidulikuhul puhul, kodus kanti aga kirjust kattunist või purpurist *nudimütsi* (sammas, 73–74). Helmi Reiman kirjutab Võisiku valla Odiste küla Sirtsu talust Liina Reiali käest saadud nudimütsi (ERM 13987) kohta: *pääle roositud tanude kadumist (umb. 50 aasta eest) on naised nudimütsisi kannud – lahtiste juukste pealrätikuga või ilma selletagi mõnikord* (Õunapuu 2004, 55). Kasutusel oli ka väike e *teeniga tanu*, mis kodus kandmiseks tehti tikandita ja eesääres

pitsiga. Osa vanemaid väikesi tanusid ääristati pitsiga ja kaunistati kerge tikandiga. Näiteks on ERMis säilinud väike Kolga-Jaani tanu, mis on kaunistatud villaste lõngadega ja millele on ehteks lisatud litrid (ERM 14085). Vanemad väikesed tanud valmistati linasest riidest, uuemad aga puuvillasest poeriidest, mida peeti peenemaks. Kolga-Jaani kihelkonnas kantud peakatete mitmekesisuse kohta märkis Helmi Reiman-Neggo oma kõnes 1916. aastal ERMis: *Isegi naaberkülad läksid rahvariide poolest teineteisest lahku, ja kirikumäel võis naiste kodukoha nende tanude järele varsti ära tunda. Näituseks minu kodukihelkonnas, Kolga-Jaanis, käisid Oiu naised päratutes valgetes ratastanudes. Kõrval, Otikülas, kanti toreda kumerusega kukelaulusule moodu tanusid. Naabrid Oorgu pool leppisid palju alandlikuma, pilutipulise tanuga ja Parika külas olid juba Karula tülltipulised lätstanud moodus. Ja siiski saab maanteed mööda Oiult Parika küalani 22 versta, soode üle jalgradadel aga veel hulga vähem* (1918, 12).

H. Linnus mainib mõningaid ERMi kogudes säilitatavaid Kolga-Jaani väikseid lillkirjadega tanusid, mis olid olnud iseloomulikud Põhja-Eestile (1973, 26). Ka I. Manninen märgib, et Pilstiverest, Põltsamaalt ja Kolga-Jaanist on saadud üksikuid lilltanusid. *Näidete haruldus tunnistab, et see kirjaviis ei ole seal üldiseks saanud* (1927, 75).

Kolga-Jaani kuulub nende Viljandimaa kihelkondade hulka, kus 18. sajandil ja 19. sajandi algul kanti rohkem Põhja-Eestile iseloomulikku vanapärasest peakatet *linukat*. *Linukas e sabaga tanu* levis siis eelkõige noorikute piduliku peakattena. See koosnes kotikujuliselt kokkuõmmeldud sabaga pealinast ja pead ümbritsevast kardpärjast. *Linuksaba* kaunistas käsitöömeistrite tikitud Põhja-Eesti-pärane lillkiri, mida rahvas siin oma kaunistustesse siiski üle ei võtnud. *Linuk* oli väga hinnaline toreduse ja jäi kättesaadavaks ainult jõukamale rahvale. *Linuka* kandmisest loobuti aga nähtavasti juba enne 19. sajandi keskpaika (Sild 1969, 71). Helmi Reiman sai Kolga-Jaanis vanavara korjates Võisiku vallast Odiste külast ERMile kingituseks pruudilinuka ja -pärja (ERM 13965). Ta kirjutas kogumisraamatus: *Linuki pael käis lõua alla, roogitud osa päälael, nii et ainult nägu välja paistis. Linuki pääl oli pärg, tipud vastu otsa. Peigmehe kodu viies oli pruudil pääle selle veel sõba näo ees (linune wõi must – ei ole enam leida). Komme on juba pääle 70 aasta täieste kadunud* (Õunapuu 2004, 55).

Talvel kandsid abielunaised ja kihlatud pruudid talvemütse, mille lagi oli tehtud punasest kalevist ja neljasiiluline. Mütsil olid lambanahkne

vooder ja tõhu-, kopra-, nugise- või rebasenhast äär.

Tüdrukud käisid veel 19. sajandi esimesel poolel ja keskpaiku paljapäi, oli ilm milline tahes. *Talvel panti mitu rätikut pähe ja suurrätik olli kõige pial. Suvel ilusa ilmaga käidi palja peaga, lahtiste juustega, pärg oli pias* (ERM KV 45: 21). Pikki juukseid hakati Lõuna-Eestis lahtiselt kandma 18. sajandist. Nii käidi siiski harilikult pühapäevarõivastega, sest tööl lahtised juuksed segasid. Juuksemoest Kolga-Jaanis räägib korrespondent Johannes Grauberg: *Juuksed määriti võiga (magevõi). Juuksed olid kodus palmikus, kuid väljas käies olid lahti, kuna peas oli pärg, mis väikeste nõeltega juuste külles kinni olli. Vanematel inimestel ollid juused kahes palmikus, palmikute otstes ollid paelad kellega palmikud kukla taha üles seati, paelad pandi juustest läbi* (samas).

Juuste kooshoidmiseks ja ühtlasi peaehtena kanti Kolga-Jaani kihelkonnas mitmekordseks keeratud riidest või õhukese pappkeregaga pärga. *Pärg olli kolmekordne. Olli kitsas, kämla laiune. Olli paks, karm. Nüüpnõeltega panti otsa iist kokku* (samas: 251). Papist võru kaeti tavaliselt punase siid- või villase riidega. Punasest riidest pärjad olid Põhja-Viljandimaa tunnuseks. Kaunistuseks ömmeldi pärjale litrid ja helmed (*vaskorakesed*). Kuklasse kinnitati mitmevärvilised siidlindid, vahel ka katteriidest ühevärvilised lindid. Pärjade laiuseks nimetab I. Manninen 4–6 cm (1927, 40). Välja minnes kandsid nii naised kui neiud traditsioonilise tanu või pärja peal harilikku nelinurkset pearätikut, mille otsad seoti lõua alla.

Pulmakombestiku kohta räägivad arhiiviandmed järgmist: *Pruudikodust ära minnes panti rätik päha, kuna alles peigmehe kodus panti tanu pähe, kuid kui pulme ei olnd, siis pani kaasanaene kirikutanu ja rätiku päha kohe peale laulatust. See jäi ka pärast pähe, midagi muud asemele ei pantud* (ERM KV 45: 39).

Pikk-kuub (*kuub*). Põhiliseks ülerõivaks, ühtlasi kõige pidulikumas rõivaks oli Kolga-Jaanis lambapruun või must nn *händadega kuub*, mis oli küljeõmblustega taljesse võetud. Küljeõmblused kaardusid seljale ja nende kohalt vööst alanud voldikimbud ehk *hännad* jäid taha. Tavaliselt oli kummaski *hännas* 3 volti. *Hännad* pressiti ahjust võetud kuumade leibadega tihedateks. Hõlmad kinnitati eest kolme paari vaskhaakidega. Kaunistuste kohta kirjutab I. Manninen Helmi Reiman-Neggo tsiteerides, et *vanasse Põltsamaasse kuulunud prae-gustes kihelkondades tarvitati Hupeli ajal kuue kaelaaugu ümber ja*

varrukasuudel siniseid paelu. Kolga-Jaanis olevat kuuel olnud kaela ümber kitsas kalevikant, varrukasuudel tahapoole murtud lai pealists, mida mõnikord ilustasid lihtsad tikked linase niidiga (Manninen 1927, 192). Kuubede alaveer ja hõlmad keerati 1–2 cm laiuselt tagasi ja kinnitati valge linasest niidist üleloomispistega. Ühel ERMis asuval Kolga-Jaani kuuel (ERM 14151) on huvitaval kombel kasutatud keerupaela laisalõngana palistuse siseküljel ja see on keerutatud kolmest värvist: rohelisest, punasest ja lillast. Selle kuue krae, varrukasuud ja hõlmade ülaosa on äärestatud sinise kalevist ribaga. Selle kuue valmistajana on teada Kai Meijel Soosaare valla Purtsi talust.

Ühe Kolga-Jaani korrespondendi kogutud andmetes on pikk-kuubede kohta kirjas: *puusadega kuub olli siuke, kus keset selga olli labu, külle pialt kah, aga persse pealt käisid voldid alla. Kolm volti olli kokku pantud. Enne ollid alt kah voldi otsad kinni, aga pärast hakati lahti tegema. Voltide otsad tehti valge niidiga ära...Iist rinna päält olli lahti, riide alt käisid haakidega kinni. Äär olli kaleviga palistud. Vaestel olli kampson all, aga tüdrukud, kis uhkustada tahtsid, pannid kampsoni piale veel rätiku. Sii olli nõeltega kinni. Haakisi olli kolm paari. Olli täisvillane ja värvilt must* (ERM KV 45: 253). Selles tekstis on nimetatud puusadega kuube, kuid kirjelduse järgi on ilmselt tegemist siiski *händadega kuuega*. Korrespondent Johannes Grauberg räägib 1939. aastal kodu-uurimistöös samuti puusadega kuue kandmisest Kolga-Jaanis: *...kalevist, must, vanasti olli ka sinist, põlvist saadik. Ömblus on keskel ja öla pial, käised ei olnud roogitud öla pialt. Käis kinni 9 haagiga keskelt. Vastuvõtja ja konks haak. Jäeti lahti eest, olli ilusam* (ERM KV 45: 13). Ka Helmi Reiman kirjutab oma kogumispäevikus 1913. aastal: *Soosare v. Wainu sauna juurest ostsin kindad ja tegin ülesvõtted puusadega kuuest ja puusadega kasukast* (ERM TAP 81: 13).

Üldiseks kombeks oli kanda pikk-kuube rinna eest lahti ja seda isegi talvel pakasega. Naistel oligi kuub eest tihti rohkem lahti kui meestel, sest neile oli tähtis, et *rahad ja reesid ja muud rinnailustised eest paistma jäid* (Manninen 1927, 183). *Händadega* naistekuued jäeti tihti ka altpoolt rohkem lahti, et triibuline seelik või ilus värviline põll välja paistaks. Naised võöd pikk-kuue peal üldiselt ei kandnud, mehed aga küll.

Kampsun (*kampson, kamsol*). 19. sajandi algupoolel hakati Kolga-Jaanis kandma potisisisest villasest riidest, liibuva piha ja voltidesse seatud riideriba ehk *seesidega kampsuneid*. Pidulikeks *kampsuniteks*

kasutati rohkesti ka tumesinist või musta vabrikukalevit. Lõikelt olid need õlgadel siledalt otsa õmmeldud pikkade varrukatega, seljal kaarõmblustega, avarama kaelusega ning ühtlaselt volti seatud riideribaga allääres. Kolga-Jaanis olid *kampsunid* pidevseesilised. Varasematel *kampsunitel* oli seesiriba laiem, hilisematel kitsam ning tihedalt voltis (kaharseesid). Viimastel olid ka õlal kroogitud varrukad. Helmi Reiman kirjutab 1914. aasta korjamisraamatus Võisiku valla Odiste küla Toru talust Loviisa Kukelt saadud kampsuni (ERM 13988) kohta: *Teised kampsunid on veel suurema väljalõikega olnud, nii et suursõlg, rahad ja helmed ilusti väljapaistnud. Särgi pilutud krae oli üle kampsuni tõmmatud. Kampsun, üle 50 aasta vana* (Õunapuu 2004, 54). Aadu Toomessalu Soosaare vallast kirjutas 1939. aastal, et *vanasti kui Purtsi vanaema nuur olli, siis ollnd kampsunid kõik roogitud. Aga meie aeg ollid volditud...Naistel ollid voldid ümmerringi. Pika õmbluse külgi kinnitati voltisi kinni. Õla pial ollid kah veiksed rooked (puksti jaki, iist lahtine, tulli pärast poole). Peale kampsunit tulli aga kinnine jaki. Kampsunil vooder puudub, ollid läbivillasest riidest. Aga kalevistele jakidele panti kalinguri või mõnda oma kujutud riidet alla* (ERM KV 45: 251, 256). Kampsuni hõlmad kinnitati ees haakidega. Korrespondent Johannes Grauberg kirjutas oma kodu-uurimistöö I vihikus 1939. aastal Kolga-Jaani villasest riidest potisiiniste kampsunite kohta järgmist: *Potisiinist kampsunit kanti juba vanal ajal. Potti kusti, panti sinikivi sisse, viidi lammaste lauta, lasti hapuks minna ja siis värviti villad ära. Puusad olid vaevalt kaetud, keskel oli õmblus, alumine ots ümbert ringi volditud. Oli ilma kaeltaguseta, nagu jaki, üleni lahti. Ei ilustatud, ollid kord valged nõöbid, kuid need läksid varsti moest ära. Ümmer puusade ollid kõik voldid, kahe sõrme laiused. Kinni pandi eest haakidega, lühemat aega ka nõöpidega* (ERM KV 45: 15–17).

Kampsuni ja pikk-kuue all armastati 19. sajandi keskel kanda kaelarätti (*rinnarätt, õlarätt*), mis jäi vaid rinnal nähtavale. Rätid valmistati kas linasest, puuvillasest või siidriidest ja neid kanti kolmnurkselt kokkumurtult, kusjuures suurem nurk jäi selja taha. Naised panid räti kaela nii, et see kattis kogu lahtise rinnaesise. Kurgu alt kinnitati sõlega ja otsad pisteti vöö vahele. Üks Kolga-Jaani teade märgib samuti, et *õlgadel kandsid naised rätikuid, mida rändkaupmeeste, harjakommide käest osteti. Rätti nurgad pisteti vöö vahele* (ERM EA 71: 210). Kolga-Jaanist on teateid ka mitme räti korruga kandmise kohta: *nii kanti pidu puhul rinna ees mitu kirju rätti pealekuti; kuub oli eest nii kaugele lah-*

ti, et kõik see toredus hästi paistma jäi (Manninen 1927, 353).

Liistikud olid enamasti tumesinisest villasest riidest. Lõikelt ühtusid nad *kampsunitega*, olid ainult ilma varrukata. Üldiselt ollakse aga arvamusel, et mõnel pool Põhja-Viljandimaal *liistikuid* küll kanti, kuid eriti iseloomulikud need sealsele rõivastusele polnud (Kaarma & Voolmaa 1981, 103). Ka korrespondent Johannes Grauberg Soosaare vallast märkis, et *liistikud* olnud *siinkandis tundmata* (ERM KV 45: 19).

Rüü kandmise kohta Kolga-Jaanis on teateid ERMi korrespondentidelt. Talvel pandi rüü sageli kuue ja kasuka vahele, et pikk-kuub kasukat ära ei määriks.

Kasukas. Naistekasukad õmmeldi valgeks pargitud lambanahkadest. Kolga-Jaanist kogutud teadete järgi kulus kasuka õmblemiseks 5 suurt nahka. Kasukas tehti tavaliselt pealiskuupe pikkune või veidi lühem – *poolest säärest, teist pikkust ei olnud vanasti* (ERM KV 45: 17). Kõige rohkem kaunistati käigukasukaid. Sellele vaatamata pandi kirikusse, varrudele või pulma minnes mitmel pool kasukale veel pikk-kuubki peale. Helmi Reiman tõi juba oma esimeses rahvakultuurialases töös Kolga-Jaani naiste rahvarõivastes välja teatud liialdused ja ülepakutuse, jutustades sellest, kuidas mitte ainult talvel, vaid ka suvel kanti kasukat ja kuube, et ilma silmis uhkem välja paista (Õunapuu 2004, 73). Kasuka kaunistamise kohta kirjutas korrespondent Johannes Grauberg, et *kasuka õmblused tikati peenelt, pärast taoti ääred maha ja kummutati, ääred nõeluti kinni. Teras panti vahele, toodi linnast punast nahka. Hülgenahaga (toodi linnast) ilustati rinde pealt ja varrukate otsad, kuhu aeti kahe sõrme laiused ribad. Kinnitati haakidega. Kanti talvel. Kasuka pial kanti kuub siis kui kasukas mustaks läks* (ERM KV 45: 17). Helmi Reimani andmeil olnud Kolga-Jaani kasukatel alumine osa see-liku moodi ümberringi volditud või kurrutatud (Manninen 1927, 207). Sellised ümberringi kurrutatud kasukad olid iseloomulikud Põhja-Eestile. Lõunapoolsemad kohad, kus seda tüüpi kasukaid teadaolevalt kanti, olid Viljandimaal Kolga-Jaani ja Pärnumaal Audru (samas, 208).

Päris 19. sajandi lõpul hakkasid nii mehed kui naised kandma pihtkasukaid, naistekasukal tehti alumine osa lihtsalt kaharam.

Sukad. 19. sajandi keskpaiku kandsid Kolga-Jaani naised piduliku ülikonnaga villaseid *roositud* sukki. *Roosimine* tähendas seda, et valgetele villastele sukadele kooti madalpistet jälgendades punased-

tumesinised või punased-rohelised kirjad, mis katsid labajalga ning sukasääre mõlemat poolt poole sääre kõrguseni. Viljandi Muuseumi E-kogus on hoiul 3 paari roositud sukki. Neist üks paar Soosaare valla Kolgi talus kootud valgeid sukki (VM 673/E 307) on roositud punase ja roheline villase lõngaga. Teine üksik valge sukk (VM 1264/E 308), mis saadi Soosaare valla Elia talust, on roositud punase ja tumesinise villase lõngaga. Kolmas paar Võisiku vallast saadud sukki (VM 75/E 527) on aga kootud mustast lõngast ja samuti roositud. Viljandi Muuseumis leidub ainult üks paar värviliste kirjadega sukki (VM 1287/E 309), mille valgel põhjal on mustad triibud ja ruudud. Need sukad on saadud Soosaare valla Vommi talust.

Kolga-Jaani kihelkonnas kanti ka villaseid valgeid lihtkoes või koe-kirjalisi sukki ja suviti linaseid vikkelsukki. Korrespondent Johannes Graubergi mälestuste järgi *ollid naistel ikki pikad sukad, värvilt valged (musti ei olnud üldse), ilustatud punase lõngaga, neid sukki öeldi vikersukkeks, valmistatud linasest niidist. Teisi tüüpe ei mäleta. Sukapaelad olid mõnegaga tehtud (nagu vöödki), kuid ka näppudega, kuni 12 lõngaga* (ERM KV 45: 25). Teine üleskirjutus ütleb, et *jalas kanti villaseid pikki sukki, musti ja halle. On teateid, et need olnud kirjatud. Säärepaelad põimiti mitmevärvilised, villasest lõngast* (ERM EA 71: 209). Säärepaelte kohta on ERMi kogumisraamatus teinud üles-tähendusi ka Helmi Reiman. Ta kogus Oiu koolimajast üle 50 aasta vanad säärepaelad (ERM 14036) ja lisis, et *sarnaseid säärepaelu, mille-ga sukad altpoolt põlve üle pükste köideti, tuntakse ainult Võrtsjärve ääres Oiu külas – mujal Kolgas mitte. Ka muidu on säääl keel kui ka rahvariided teistsugune kui muus kihelkonnas, Viljandi ja Tarvastu mõjul* (Õunapuu 2004, 55).

19. sajandi lõpupoole hakati sukki kuduma ka valgest puuvillasest niidist. Ainsad Viljandi Muuseumis säilitatavad Kolga-Jaani puuvilla-sed sukad (VM 9162/E 525) on 19. sajandi 80ndatel aastatel valmistanud Rõika klaasivabriku meistri abikaasa E. Gläsner. Nimetähed E.G. on tikitud ka sukkadele.

Kindad. Kolga-Jaani naised kandsid valdavalt kahelõngalisi kirikindaid, mis olid eriti iseloomulikud Viljandimaa põhjapoolsetele kihelkondadele. Varasemad kooti tavaliselt sinise- ja valgekirjalised. Hiljem tehti kindad musta, valge ja halli põhilõngaga ning värviliste kirjalõngadega.

Viljandi Muuseumi E-kogus on säilinud tumesinise, punase ja valge

villase lõngaga kootud kirikindad (VM 515/E 300), mis saadi 1934. aastal Soosaare valla Kolgi talus elanud Hilda Graubergilt. Samast talust on kogutud veidi hiljem veel ühed mustast villasest lõngast sõrmkindad (VM 516/E 301) ja randmekindad (VM 617/E 306). Randmekindaid e *käetulpe* kandsid käerandme kaitseks nii naised kui mehed.

19. sajandil esines Kolga-Jaanis kindakirjadest *kirbukirja, kärbsekirja, saehambakirja, kapsaleemekirja, surnuristikirja* jne. Kirju olnud palju ja *vanasti ollid enamasti suurekirjaga kindad* (ERM KV 45: 29). ERMis säilitatakse üht omapärast Kolga-Jaani kinnast (ERM 14160-a), mis on valgest lõngast ja mille randmeossa on kootud sinine siksakjoon. Kinda tikandi motiivid on sõõr kaksikristiga ning sõrmedel vastamisi asetatud siksakjooned, mille vahele on kujundatud ruudud. H. Linnuse arvates on kinnas ilmselt valmistatud mõne vanema eeskujul. Kudujaks olnud Vainu-tädi õde, kes kinda muuseumisse sattumise ajaks 1913. aastal oli 81aastane (1973, 32).

Käigukinnastena kanti valgeid villaseid vikkeldaid. Viklid kat- sid tihti nii kinda selja kui sõrmed. Käigukindad kooti üldse peene- mast lõngast, enamasti valge põhilõngaga. Neil olid tihti vikeldatud ja põikilapilised loodused ning eredamate värvidega suuremad kirjad. Johannes Grauberg Soosaare vallast mäletas, et *sõrmkindad ollid juba vanast ajast, käidi kirikus. Ainult vanemad inimesed käisid labakinda- ga kirikus. Labakinnas olli töö juures* (ERM KV 45: 29).

Veimedeks valmistati mitmesuguseid kindaid 50–100 paari. Kolga- Jaani *pruudil pidi juba kosilaste tuleku ajaks veim valmis olema. Veime jaoks olid pärna koorest veimevakad. Pärna koor oli laiade tükkidena puu pealt maha võetud, hõõveldatud ja kirjatud. Neisse veimevakka- desse pandi kirjud kindad, vööd, kõrtsikud jms.* (ERM EA 71: 213). Jaan Kuk (sünd 1887) Odiste küla Kukemiku talust teadis rääkida, et *vanasti oli veimevaka tegemine ja jagamine hirmus asi, see viis minema poole talu varandust* (samas).

Jalatsid. Pidujalanõudeks olid Kolga-Jaani naistel pargitud veisenahast pastlad või mustad madalakontsalised kingad. Põhja-Viljandimaal, see- ga siis ka Kolga-Jaani kihelkonnas kanti 17. ja 18. sajandil juba osaliselt kingi (Kaarma & Voolmaa 1981, 109). *Karv võetud ainult kirikupastelde alt ära, nõörid aeti tärkmetest läbi (olid tehtud linadest). Madalad kin- gad – ummiskingad – kaks silma kumbkil pool, kõrged kingad, kolm sil- ma (nööriauku) kumbkil pool, nõör läbi* (ERM KV 45: 27).

Anna Ott (sünd 1888) Oti küla Rätsepa talust teadis jutustada *lehmadarast tehtud pastlatest, millel nisa oli jäetud kontsa taha ja käinud seal lipaku-lopaku* (ERM EA 71: 210).

Ehted. Naised kandsid varajasest noorusest peale ühe või kahe reana tihedasti kaela ümbritsevad helmeid. Need olid sagedamini valged ja sinised, kuid oli ka teisevärvilisi. Pidulikul puhul lisati neile veel pikem, rinnale ulatuv hõbekettidest kee või helmekee, sageli ühe või kolme kannaga rahaga. Kaelarahasid kanti sageli koos krõllidega. Juba Hupel kirjutas, et *paiguti on neil kaelas kaunis tugevad hõbekeed ja nende küljes vanu kannaga taalreid...Vaesemad naisterahvad olevat riputanud omale kaela vaskseid maksupennisid ja lasknud valada oma taalrid tinast* (Manninen 1927, 410). Üks tinast valatud kaelaraha on ka Viljandi Muuseumi ehtekogus (VM 545/E 757; foto 1) ja see leiti Soosaare valla Mäe talu maalt 1934. aastal. Taalrid muutusid alates 18. sajandist haruldasemaks ja nende asemel hakati järjest rohkem kandma Vene hõberublasid. Kolga-Jaani korrespondendi Johannes Graubergi järgi *raha olli helmestega sõle pial, se olli teistest eraldi, teesed rahad ollid veiksed, ka helmestega. Kudrused – kolm rida ümber kaela veikseid helmesi, ollid rikastel tüdrukutel. Kriidiga haljastati* (ERM KV 45: 31). Kolga-Jaanis nimetati kaelakee keskmist raha ka *vanataa(l)der*. (Manninen 1927, 414). Kaela riputatud müntidel pidi kujutis jääma väljapoole ja need ulatusid sõle peale. Kaelarahasid ümbritseti sageli

Foto 1. Kaelaraha, 18. saj, tina, Kolga-Jaani (VM 545/E 757).

veel võruga, mis tõstis raha väärtust ja ilu. Selliseid nimetati kodaratega rahadeks, sest võru ja raha vahele jäi hõbeplekist välja lõigatud ažuurne äär, mis meenutab kodaraid. Võru külge joodeti sang. Viljandi Muuseumi E-kogus on ka üks 18. sajandist pärit Kolga-Jaani kaelakee kodaratega rahaga (VM 733/E 1115; foto 2). Kee koosneb 12 hõbekrõllist ja nende keskel olevast kodaratega hõbemündist, mis on järelvalu 1732. aasta Anna Ivanovna hõberublast. Rahaga kaelakee saadi 1935. aastal Soosaare valla Enno talust.

Naiste särgikaeluse kinnitamiseks kasutati argipäeviti väikesi vitssõlgi või lihtsaid preese. Piduliku ülikonnaga kinnitati rinnale aga kindlasti suur kuhiksõlg või prees. Kolga-Jaanis mäletati, et *sõled olid kõrged, kumerad, prees madal õhuke ilma kumeruseta. Preesiga oli kinnitatud särk, kuna sõlg ehtesajana rinnal oli, mille pial raha. Raha saadi ehte ostmiseks linadest. Tüdrukutel ja poistel olid igal linad maas, puhastasid ise ära ja viisid linna, kust saadi raha* (ERM KV 45: 31). Sõlgede suurus oli Lõuna-Eestis rikkuse ja uhkuse mõõt. Öeldi, et mida suurem sõlg, seda rikkam inimene. Viljandimaa kuhiksõlgedest on kõige suuremad pärit Pilstiverest, Kolga-Jaanist ja Paistust. Need on aga lamedamad kui Setu sõled. Teade Kolga-Jaanist ütleb, et *oli sõlg rinnas, tuli kaelaraha seada selle peale kõrisema* (Manninen 1927, 433). Kuhiksõlge kanti alati silmapaistval kohal; ka siis, kui pikk-kuub seljas, pidi see välja paistma.

Põhja-Viljandimaale olid iseloomulikud suured lamedad preesid.

Foto 2. Kaelakee kodaratega rahaga, 18. saj, hõbe, Kolga-Jaani (VM 733/E 1115).

Need olid samuti kui kuhiksõled enamasti hõbedast. Suuri preese tehti aga ka odavamast metallist – uushõbedast. Eriti Põltsamaal, Pilistveres ja Kolga-Jaanis, aga ka teistes kihelkondades levisid suhteliselt paksust uushõbedast preesid, mille läbimõõt ületab kohati 10 cm piiri (Kirme 2002, 143). Et uushõbedast ehetele tuli lüüa ainult tempel sulami nimega – *NEUSILBER, NS* või *ushõbe*, siis on nende valmistajat peaaegu võimatu kindlaks teha. Juba I. Manninen mainib, et ERMi kõige suuremad preesid (9–11 cm) olid pärit Kolga-Jaani, Pilistvere, Viljandi ja veel kolmest kihelkonnast väljastpoolt Viljandimaad (1927, 404).

19. sajandil olid lisaks eespool nimetatutele levinud mitmesugused sõrmusetüübid, mida kanti ikka mitu tükki sõrmes. *Sõrmus olli iga päev sõrmes, kodu olli vasest, kuid kiriku minnes panti hõbesõrmused mõlematesse kätesse kaks (vähemalt), keskmistesse sõrmedesse. Antvärkidel olli (mõisatüdrukud ja koolitud tüdrukud), lihttalutütardel olli vähe* (ERM KV 45: 31). Kolga-Jaani naised kandsid vitssõrmuseid, silmade- ja sõrmuseid, harisõrmuseid jt. Viljandi Muuseumi ehtekogus leidub ka üks hõbedast harisõrmus (VM 578/E 787; foto 3), mille kohta on

teada, et see saadi 1935. aastal Soosaare valla Eessaare talust. Sellel hõbesõrmusel on esiküljel lainelise servaga laienev hari ja kaunistuseks geomeetriline kiri. Valmistamisajaks on märgitud 18. sajand.

Foto 3. Harisõrmus, 18. saj, hõbe, Kolga-Jaani (VM 578/E 787).

Mehe ülikond

Kolga-Jaani mehe rõivakomplekti kuulusid 19. sajandi keskpaiku valge linane särk, poolpikad linased või villased põlvpüksid, vatt, rüü, pikk-kuub, kasukas, villane vöö, sukad koos sukapaelttega, kindad, pastlad ning suvise peakattena kaapkübar ja talvisena kõrvik.

Särk (särk). Kolga-Jaani meestesärgid valmistati 19. sajandil valgest linasest riidest, valdavalt mahapööratava krae, piki õlgu õmmeldud õlalappide ja pikkade värvliga varrukatega. Käisevärvlid sõlmiti niidist sõltusega. Särgid tehti ilma siilude ja jätkuta ning kaunistati linase või puuvillase niidiga. Neil oli T-kujuline kaelaava ja 30–36 cm sügavune rinnalõige asus otse ees keskel. Rinna eest kinnitati särk väikese vits-sõlega, mida nimetati veel *meestesõleks* või *meeste preesiks*. Kaenla alla õmmeldi varruka laiendamiseks kaenlalapid ja küljeõmblused jäeti alt äärest ligikaudu 5 cm ulatuses lahti. Meestel olid särgid lühemad kui naistel. Marie Kanasaar (sünd 1883) Soosaare valla Tagantnurga külast mäletas, et *vanaisa kandis allapoole põlvi ulatuvaid linaseid särke, millel olid laiad värvliga varrukad, õlalapid, nelinurksed kaenlalapid ja 8–10 cm laiune mahapööratud krae. Kaunistuseks õlalappidel, värvlitel ja krael – nukupead ja tikked*. Jutustaja isal oli juba lühem püstkrae, õlalappide ja lihtkäistega linane särk (ERM EA 113: 305). Korrespondent Johannes Graubergi teade Kolga-Jaanist räägib sama: *särk ulatus kuni poolde reide, olli linasest riidest, õlalapid olid ka kirjutud, värvled ollid käiste ots, kaeltagust ei olnd, oli vaid palistes, eest panti preesiga kinni (eriti väike prees)* (ERM KV 45: 33).

Põhja-Viljandimaa särkidel jäeti krae sagedasti tikkimata või kaunistati lihtsalt lõngasõlmede või tagidega või mõnel muul viisil. Lihtsamad ilustised olid tikkpisteread õlalappidel ja varrukavärvlitel, rikkalikumate tikandite puhul kaunistati need püvisilm- ja tikkpistetega (pilud). Anna Kukk (sünd 1884) Võisiku valla Kaavri külast mäletas, et *19. sajandi lõpul kandsid mehed põlvini ulatuvaid linaseid särke, millel olid lihtkäistega või värvliga käised. Kroogitud kaelusel püstkrae, kaenla all kaenlalapid. Õlale olid õmmeldud nelinurksed õlalapid, mille peale kinnitus kolmnurkne lapp. Kaunistuseks õmmeldi õlalappidele ja värvlitele tikpistes jooned ja nukupead. Särki kanti alati pükstes, ainult palava ilmaga heinal tõmmati see pükste peale* (ERM EA 113: 314).

Püksid (*püksid, põlvpüksid, kintspüksid*). I. Manninen kirjutas, et püksid võidi teha ilma erilise kunstita. Pandi riie lihtsalt kahekorra ja lõigati jahahargi vahe välja, õmmeldi ääred kokku ja olidki püksid käes. Nii tehtud pükstel käisid õmblused mööda külgi ja jahaharki, esi- ja tagatükk olid terved. Nii olevat tehtud ka ühed ERMis leiduvad täislakaga linased püksid Kolga-Jaanist (ERM 19362). Sellist lihtsat püksitüüpi pidas ta aga haruldaseks. Tavapäraselt lõigati mõlemad sääred eri tükist. Sääre riie murti kahekorra ja ääred õmmeldi jahahargi poolt kokku. Jahahargi põhja seati nelinurkne lapp (Manninen 1927, 343).

Hiljemalt 18. sajandi alguseks kodunesid Põhja-Viljandimaal põlvpüksid. 19. sajandi keskpaigani säilisid sellised laiad, põlve alt kroogitud säärtega valged linased püksid suvepükstena.

Nende kõrval hakkasid 19. sajandi algul levima eestnõõbitava lakaga kitsad põlvpüksid, mis tehti enamasti potisiiniseist täisvillasest riidest. Selliseid täislakaga (mõlemast ülanurgast lahtinõõbitavaid) põlvpükse kanti koos samast riidest vatiga. Lakk ehk nelinurkne lapp ees oli ainult põlvpükstel. Täislakk kattis kogu esiosa jalgevaheni ja kinnitati mõlemast ülanurgast nõõbiga.

Pükste sääreotsa värvlid kinnitati palmitsetud paeltega, mille otstes ilutsesid tutid. Mõlema sääre otsa küljele tehti umbes 15 cm pikkune lõhandik, mis kinnitati tavaliselt kolme suure särava vasknõõbiga. Samasuguse kahe vasknõõbiga kinnitati eest värvel ja ülalt külgedelt laka nurgad. Lakaga pükstele tehti laka alla sageli linasest riidest tasku.

Suvepüksid olid valged linased või takused, lõikelt ühesugused talverõivastega. Tavaliselt kooti püksiriie toimne, sagedamini murdtoimne.

Pikk-kuub (*kuub*). Teade Kolga-Jaani kihelkonnast märkis, et seal kanti musta või pruuni pikka kuube (ERM EA 71: 211). Meestel oli siin nagu naistelgi *händadega kuub*. See oli samuti kaarjalt seljale viidud küljeõmblustega taljesse võetud ja küljeõmbluste kohalt vööst algavad voldid jäid taha, moodustades nn *hännad*. Korrespondent Johannes Grauberg kirjutab 1939. aastal: *Vanasti lühikest kuube ei olnud. Ilustati kaleviga, kaleviribad (kolme sõrme laiuselt) käisid piha pialt alla, äär olli tikatud valge linase niidiga. Lühike kuub tulli umbes 50. a. tagasi* (ERM KV 45: 33). Toomessalu Aadu Soosaare vallast kirjutab samal aastal, et *mõnedel uhkematel meestel ollid kalevitega kuued. Kaleviribad, kolme sõrme laiused, käisid keskelt õmbluse juurest üles labaluude piale. Ülevallt ollid otsad kiveras pööratud, nigu pandlad*.

Aga selles samast riidest, jakatud põlnd. Nii olli siis kui ma veike ollin, siuke 10 aastane, pärat poole sii muud kadus ära. Niid kalevid ollid äärtest valge niidiga kinni tikatud ja keskel ollid suksed ruudulised kirjad. Seda kalevitega kuube öeldi, et aamred sellas. Meestel ollid rätikud kaelas, noortel ollid siidrätikud. Ollid kolmenurgelised kaelarätikud. Kuued ollid küll haakidega kinni, aga selligi pärast ollid ümmert vüüiga siotud (ERM KV 45: 254). Mehed kandsid erinevalt naistest pikk-kuue peal villast vööd või nahkrihma.

Vatt (*kampson, kamsol*) ömmeldi nagu püksidki potisiinisest täisvilla-sest riidest. Kolga-Jaanis olid need *lipiga vatid*, st neil oli keset selga õmblus, mis jätkus allpool vööd lahtise voldi ehk *lipiga*. Mäletati, et seal kandis oli *kampson sinisest riidest, eest käis kinni (materjal – ka villane ja takune riie)*, keskelt olli roogitud, *kampsoni sabas (allpool jakku)*, keset selga oli volt, sellel oli mõlemil pool nõöbid ja olli ilustud, *tikatud valge linase niidiga* (ERM KV 45: 33). Kolga-Jaani vattidel olid mahapööratav krae, reväärid ja kaks nõöbirida. Toomessalu Aadu kirjutas 1939. aastal Soosaarest, et *kampson tehti villasest riidest. Tagalt olli lõhki. Teene äär olli kahekorra piale pantud, seda öeldi siis: ultusäär. Iist olli nukkidega kinni. Sii on sedasi, et üks äär käib teise piale. Vanasti ollid suured vask nõöbid, kellega iist kinni käis. Kui kampsonil ära kadusid, seda võib olla 50. aastat tagasi. Keset selga käis siuke lai õmblus üles, nigu kummutes. Kahel pool külles ollid taskud. Tasku lakkade pial olli kaks nüüpi. Sinna kus keskelt õmblus üles läks, panti kaks nõöpi. Voltisi ei olnud* (ERM KV 45: 254–255). Meeste pidulik täisriietus eeldas, et vati peal oli veel vöötatud pikk-kuub ja vöö vahel kirikindad. Suveks tehti valgeid linaseid vatte, mis lõikelt sarnanesid villastega. Vesti Kolga-Jaani mehed ei kandnud, seda *vanemal ajal pole olnudki* (ERM KV 45: 35).

Rüü oli Viljandimaal üldiseks suviseks ülerõivaks ja sarnanes lõikelt pikk-kuue ja kasukaga. Rüü ömmeldi linasest või takusest riidest. ERMi korrespondentide vastused räägivad selle kandmisest Kolga-Jaanis. Maintakse meesterüüdel esinevaid taskuid (ERM KV 45: 33).

Kasukas. Meestekasukas ömmeldi pargitud lambanahkadest. See tehti pealiskuue pikkune või natuke lühem. Vanemad kasukad olid suhteliselt kitsad, sirged või veidi alt laienevad. Ühe Kolga-Jaani teate järgi

kanti talvel pikki kasukaid, mis seoti keskelt villase vööga kinni. Kasukad on olnud riidega kaetud (ERM EA 71: 211). Teise, 1939. aasta teate järgi aga ilma riideta nagu naistel. Olli keskelt ümmertringi roogitud. Kui ära määrdis, siis enam kiriku ei mindud. Kadusid ära umbes 50. a. tagasi (ERM KV 45: 35). Kasukat kanti mihkklipäevast jüripäevani välitöödel, sõitudel, kirikus ja pidudel. Naiste ja meeste valged pargitud lambanahksed kasukad lõikelt ei erinenud, vahe olnud ainult kaunistustes.

Vöö. Mehed sidusid pidulikul puhul kasuka ja pikk-kuue kinni täisvillase võrkvööga. Labase võrguga hambulistel vöödel oli põhivärv punane, millele lisandusid paari värvi (roheline, sinine, pruun, kollane) hambulised triibud. Diagonaalselt kootud ehk põimitud vöödel jooksid lõngad toimselt põimituna ühest äärest teise. Et värvid paigutati loomisel rühmade kaupa, tekkis kaldruuduline kiri. Sellised vööd moodustasid omaette võrkvööde rühma. Vööde pikkus oli 2,5–3 meetrit ja laius 5–13 cm (Astel 1998, 149). Vöö seoti kaks korda ümber keha, narmastatud otsad toodi ettepoole ja jäid vöö vahelt läbipanduna külgedele rippuma. Õeldi, et *kui vöö pial olli, siis olli parem käia ja riided ei hoidund kohevile* (ERM KV 45: 35). Laia villase meestevöö üldnimetusena oli tuntud *pussak*. Viljandi Muuseumis on säilinud ainult üks Kolga-Jaani mehe võrkvöö (VM 1271/E 278), mis saadi 1935. aastal Soosaare valla Elia talust Aliide Viililt. Sellel on punasel põhjal rohelised hambulised triibud.

Kolga-Jaanis kandsid mehed nagu Pilistvereski 19. sajandi keskel ja II poolel telgedel kootud villaseid võid. Suure-Jaanist ja Põltsamaalt on nende kohta eitavad teated.

Kolga-Jaanis levisid alates 19. sajandi keskpaigast ka uhked helmevööd. Viljandi Muuseumi E-kogus leidub kaks 1935. aastal Soosaare vallast saadud helmevööd (VM 751/E 331; 749/E 332). Mõlemal on helesinisel põhjal taimornament. Korrespondent Johannes Grauberg kirjutab, et *nahkvööd olid ilustatud peenikeste helmestega, mis olid aetud niidi otsa, kuid kanti enamasti ilustamatuid rihmasid, nendega käisid vanad, kuna noored esimestega käisid* (ERM KV 45: 25). Helmevööid kandsid enamasti noored mehed pikk-kuue ja kasuka peal. Sageli kinkis pruut peigmehele helmevöö.

Kindad. Meestel olid kindad peale praktilise otstarbe lihtsalt rõivastuse täienduseks. Ilma kinnasteta ei peetud riidetust täielikuks. Kolga-

Jaanis mäletati, et meestel olid kindad *samasugused kui naistel* (ERM KV 45: 37). Seega varasemal ajal kanti kahelõngalisi silmkoos labakindaid (*labapeoseid*), tavaliselt valge-sinise- või valge-lambamustakirjalisi, alates 19. sajandi keskpaigast aga juba kirevavärvilisemaid (vt naistekindad).

Peakate. Kolga-Jaani mehed kandsid pidulike rõivastega vildist lambamusta *kaapkübarat*. 19. sajandi keskpaigaks muutusid populaarseks silindrikujulised rummuga kübarad. Kaapkübaraid valmistasid kübarsepad lambavillast erilise paku peal. *Kübaraid* kanti ainult juhul, kui seljas oli pikk-kuub või vatt.

Suviti pandi Kolga-Jaanis nii tööajaks kui pidudeks pähe mustast kuueriidest kuuesiiluline *murumüts*, mis levis põlise peakattena Põhja-Viljandimaale Lääne- ja Põhja-Eestist. Mitu teadet räägib, et *murumüts Viljandimaal enne suvisel ajal oli peas kõigil meestel, niihästi väljas kui ka toas ja ainult söögi ajaks võetud ära* (Manninen 1927: 125). Murumüts oli algul ainult meeste peakate, hiljem aga kandsid neid ka naised ja viimaks jäid need mitmel pool lastele või karjastele.

Talvepeakatteks oli karusnahksete allalastavate kõrvadega müts ehk *läkiläki*. Kolga-Jaanis mäletati, et *talvel olli kõrvik, müitse tegid rätsepapad maal ja toodi ka linnast* (ERM KV 45: 37). *Läkiläki* tehti tumedast kodukootud kalevist, vahel ka mustast parknahast ümara, neljast siilust kokkuõmmeldud pealae ja lambanahkse voodriga. Pealaele paelaga kokkuseotavad kõrvad ja kuklatagune kitsam karusnahkne ääris olid tehtud mustast lambanahast, jõukamatel talupoegadel ka saarma- või rebasnahast.

Meeste juuksemoe kohta on andmeid, et kanti pikki juukseid. V. Allik (sünd 1887) Kaavere küla Paadesaare talust mäletas, et *tema vanaisal olid nii pikad juuksed, et seganud puuraiumist* (ERM EA 71: 211). Johannes Grauberg Soosaare vallast kirjutas, et *juuksed ollid pikad, lõigati ainult siis, kui otsad kaela pääle ulatasid, noortel ollid samasugused* (ERM KV 45: 35).

Jalatsid (*jalatsimed*). Meeste pidurõivaste juurde kuulusid pargitud nahast pastlad. Viiskude kohta on Kolga-Jaanist teateid, et *viisud ollid tehtud paju niintest (koortest) ja kanti suvel, peamiselt heinategemisel* (ERM KV 45: 27). Pasteldega kanti 19. sajandil üldjuhul sukki ja sokke. Põhja-Viljandimaal käidi suviti vanamoeliste laiasääreliste valgete linaste põlvpükstega ning nende juurde kuulusid valgest linasest riidest

õmmeldud säärised e *kal(t)sud* (Kaarma & Voolmaa 1981, 109). Kolga-Jaani korrespondent kirjutab, et *jalarätikud ollid neljakandilised, takusest riidest. Säärerätikud ollid linasest riidest, seoti nõõridega üles* (ERM KV 45: 25). Johannes Grauberg Soosaare vallast aga kirjutab, et *mees- tel sääremähiseid ei olnud. Vanasti olnud ikka pastlad, hiljem ainult säärega saapad, kuid töö juures ka pastlad* (ERM KV 45: 37). Villaste põlvpükste juurde kanti lambamusti villaseid sukki, mille kaunistuseks olid viklid s.o koekirjalised mustrid. Meestesukad ei olnud kunagi üleni vikeldatud.

Sukad seoti värviliste säärepaeltega, mille tutid jäid rippuma poole sääreni. Meeste säärepaelad olid nii sukkade hoidmiseks kui põlvpükste sääreosa kinnitamiseks. Tavaliselt olid need nn *kalahännalised* ehk *pääsukesesabalised* paelad, otstes tutikesed (Manninen 1927, 373). Alates 19. sajandi II veerandist hakkasid ka Pilstvere mehed püha- ja pidupäeviti üha enam kandma pikkade säärtega saapaid ja pastlad jäid sajandi teise poole jooksul põhiliselt tööjalanõuks.

Kolga-Jaani rahvarõivaid ja ehteid Viljandi Muuseumi etnograafiakogus

Kolga-Jaani kihelkonnast kogutud rahvarõivaid ja ehteid on Viljandi Muuseumi E-kogus 52, seega rohkem kui Pilstverest ja Põltsamaalt. Naisterõivaid esindavad särgipiht, triibulise seelikuriide tükk, ruuduline seelik, 5 lahtkraed, 3 kukehändtanu, väike tanu, nudimüts, 2 tanupitsi, 4 pearätikut, 11 kirivööd, ninarätik, 5 paari sukki, 3 paari kindaid ja 2 paari randmekindaid. Meesterõivaid esindavad ainult hambuline võrkvöö, nahkrihm ja 2 helmevööd. Lasterõivastest leidub kogus vaid üks 19. sajandi I poolest pärinev ristimismüts Soosaare Kolgi talust.

E-kogus on säilitamisel 6 Kolga-Jaani naistele kuulunud ehet (vt ka lk 20–22). 18. sajandist on pärit ainult üks tinast valatud kaelaraha (VM 545/E 757), hõbedast harisõrmus (VM 578/E 787) ja hõbekrõllidest kaelakee kodaratega rahaga (VM 733/E 1115). Varasematest ehetest on üks kaltsedonist helmes, rinnaehe ja vasest käevõru.

Kolga-Jaani rahvarõivastest peab E-kogu väärtuslikumatena esile tõstma kolme kukehändtanu (VM 857/E 319; 2887/E 181; 1276/E 518), ühte valget linast nurgatikandiga pearätti (VM 577/E 321), kahte tanu tohupitsi (VM 653/E 343 a, b) ja 9 cm laiust kirivööd (VM 1293/E 645). Kõige rohkem rõivaid ja ehteid on saadud Soosaare valla Kolgi talust

(15), kusjuures annetajad on olnud Hilda, Mari, Ell ja Krööt Grauberg. Neist Hilda Grauberg (Raidla) oli 1930. aastatel Viljandi Muuseumi agar usaldusliige ja ilmselt tema kaudu need 15 eset muuseumi jõudsidki. ERMi arhiivis korrespondentide vastuseid lugedes torkab samast ajast silma nimi Johannes Grauberg, kelle kogutud koduloolist materjali on ka käesolevas artiklis ohtralt kasutatud.

Nagu teiste Viljandimaa kihelkondade puhul, on Viljandi Muuseum tellinud käsitöömeistritelt ka Kolga-Jaani naise rahvarõivaste komplekti koopia. Komplekt (VM 10434) valmistati kirjanduse ja ERMi näidiste põhjal ning sellesse kuuluvad särk, seelik, tanu, põll, vöö, sukad ja kampsun.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

ERM TAp 81. Kolga-Jaani khk. 1912. ja 1913. a. Helmi Reiman.

ERM EA 113. Elle Kuigo 1966. Etnograafilist teatmematerjali XIX saj lõpu ja XX saj alguse, osalt kaasaegsetest särkidest Paide, Jõgeva, Põlva, Valga, Viljandi ja Pärnu rajoonist, 303–312.

ERM EA 71. Liis Pass ja Tiiu Saaremäel 1959. Etnograafiline teatmematerjal Kolga-Jaani kihelkonnast. Rahvariided, 181–213.

ERM KV 45, KK I. Joh. Grauberg 1939. Kodu-uurimistöö I vihik. Kolga-Jaani rahvarõivad, 11–43; Toomessaadu Aadu 1939. Kolga-Jaani rahvarõivad, 249–256.

Astel, E. 1998. Eesti vööd. Tartu.

Kaarma, M. & Voolmaa, A. 1981. Eesti rahvarõivad. Tallinn.

Kirme, K. 2002. Eesti rahvapärased ehted. 13. sajand – 20. sajandi algus. Tallinn.

Kuigo, E. 1969. Naistesärkide kaunistused Eestis XIX sajandil – EM Ar. XXIV. Tallinn, 75–121.

Linnus, H. 1973. Tikand eesti rahvakunstis. II. Lääne-Eesti ja Lõuna-Eesti. Tallinn.

Manninen, I. 1927. Eesti rahvariiete ajalugu. – ERM Ar. III. Tartu.

Neggo, H. 1918. Eesti rahvakunstist. ERMi väljaanne nr 16. Tartu.

Sild, H. 1969. Linuk ehk sabaga tanu. – EM Ar. XXIV. Tallinn, lk. 58–72.

Õunapuu, P. 2004. Helmi Reiman-Neggo kui etnograaf. – ERM Ar. XLVIII. Tartu, lk. 47–80.

LÜHENDID

- ERM** = Eesti Rahva Muuseum
ERM EA = Eesti Rahva Muuseumi etnograafilise arhiiv
ERM KV = Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide vastused
ERM Tap = Eesti Rahva Muuseumi topograafilise arhiiv
ERM Ar. = Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat
EM Ar. = Etnograafiamuuseumi aastaraamat
VM = Viljandi Muuseum
E-kogu = Etnograafiakogu

KOLGA-JAANI FOLK COSTUME IN THE 19TH CENTURY

Tiina Jürgen

The former Kolga-Jaani parish of historical Viljandi County belonged to the northern parishes in the county and was located between the parishes of Põltsamaa, Pilistvere, Suure-Jaani and Viljandi. The south-western part of the parish bordered on Kursi and Rannu parishes of Tartu County.

The parish was formed of the southern part of the ancient counties Nurmekunde and Mõhu. Kolga-Jaani parish was first recorded in writing in 1559, called Kõrve (Corper). Kolga-Jaani, which belonged to Põltsamaa Commandery and had earlier operated as a subordinate church of Põltsamaa, became an independent congregation in 1639. At the beginning of the 19th century there were 5 subparishes (*vald*): Soosaare, Võisiku, Paenaste, Susivere and Kolga-Jaani. Kolga-Jaani Pastorate was one of the largest at that time in Estonia. The main part of it was ten kilometres away from the church, divided into about 40 rental units, and was called Kirikuvalla. The main part of the parish that located in the historical Viljandi County (Kreis Fellin) also belongs to Viljandi County now. Only the neighbourhood of Võisiku Manor, situated in the northernmost part of the parish, belongs to Põltsamaa rural municipality, which is a part of Jõgeva County.

Ethnographically, Kolga-Jaani parish belonged to the northern part of Viljandi County or the North Sakala group together with Kõpu, Suure-Jaani, Pilistvere and Põltsamaa parishes. Already in the first half of the 19th century women's knitted indigo blue jackets with folded lower border and colourful aprons made of commercially produced fabric, black shoes, and men's indigo blue shortcoats and knee-length trousers with front flap became a tradition here. Kolga-Jaani also belonged to the region in Viljandi County

where the cap with streamer or *linuk* was worn. The rare headwear was last worn by brides, in this case called *pruudilinuk* (bride's cap with streamer). Worth mentioning are the very broad figured belts with geometrical ornaments and separate edge patterns, and folded and richly hemstitched wide shirt collars. A special feature in the parish was the particularly fancy hat – a ring hat.

The Kolga-Jaani woman's folk costume in mid-19th century included a fine linen shirt, a striped skirt, an apron, a figured belt, ring hat, a shrug, a knitted jacket, a long coat, a sheepskin coat, stockings, mittens and shoes or rustic leather shoes. Girl from Kolga-Jaani wore similar clothes, but without an apron and a hat. On festive occasions she wore a garland on her head.

Kolga-Jaani man's outfit in mid-19th century included a white linen shirt, half-length linen or knee-length woollen trousers, a short coat, a long coat, a sheepskin coat, a woollen belt, stockings with garters, mittens, rustic shoes, and as headwear, a cap or a hat in summer and a cap with ear flaps in winter.

In the ethnographic collection of Viljandi Museum there are 52 items of folk costume and jewellery collected from Kolga-Jaani parish, which is more than from Pilstvere and Põltsamaa. Women's clothes are represented by a bodice, a piece of striped skirt material, a chequered skirt, 5 collars, a specific cap, a small cap, a small round cap, 2 cap laces, 4 scarves, 11 figured belts, a handkerchief, 5 pairs of stockings, 3 pairs of shoes and 2 pairs of wrist-mittens. Men's outfit is represented only by a net belt, a leather belt and 2 beaded belts. Of children's clothes there is only a baptismal cap from the 1st half of the 19th century, from Kolgi farm in Soosaare in the collection. The ethnographic collection includes 6 ornaments that belonged to Kolga-Jaani women. From the 19th century there is only one tin coin pendant (VM 545/E 757), from the 18th century a silver ring (VM 578/E 787) and a necklace of silver beads with a pendant coin with spokes (VM 733/E 1115). Earlier ornaments include a chalcedony bead, a brooch and a copper bracelet.

Among items belonging to Kolga-Jaani folk costume, 3 womens' caps (VM 857/E 319; 2887/E 181; 1276/E 518), a white linen scarf with embroidered corner (VM 577/E 321), 2 laces for caps (VM653/E 343 a, b) and a 9-cm figured belt (VM 1293/E 645) are considered to be the most valuable in the E-collection. The largest number of clothes and ornament items (15) were received from Kolgi Farm in Soosaare parish. These were donated by Hilda, Mari, Ell and Krõõt Grauberg. Hilda Grauberg (Raidla) was an active trustee of Viljandi Museum in the 1930s and it is probably thanks to her that these 15 items found their way to the museum. In the reports of correspondents in the archive of Estonian National Museum of the same time, the name Johannes Grauberg attracts attention. The local study materials

Kolga-Jaani rahvarõivad

collected by Johannes Grauberg have also been used in this article.

Similarly to the folk costumes of other parishes of Viljandi County, Viljandi Museum has also ordered a copy of the full Kolga-Jaani women's outfit. The costume set (VM) was made on the basis of literature and the samples in Estonian National Museum and includes a shirt, a skirt, a cap, an apron, a belt, stockings and a knitted jacket.